

JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA SOMONIYLAR SULOLASI TARIXINING O'RGANILISHI

Sh. S. Kamoliddin,

tarix fanlari doktori, professor,
Oriental Universiteti, Toshkent
Email: shamskamol@gmail.com

Qisqacha mazmuni: Maqola Somoniylar sulalasi va davri tarixining jahon tarixshunosligida o'rganilishi masalasiga bag'ishlangan. O'rta Osiyo tarixida Somoniylar sulolasining hukmronlik qilgan davri (IX – X asrlar) alohida ahamiyatga egadir. Chunki bu davrda Buxoro, Samarqand va boshqa shaharlar islom dunyosining eng yirik madaniy va ilmiy markazlariga aylandi, mahalliy xalqlarning islom davridagi davlatchiligi asoslari yaratildi. Shuning uchun Somoniylar hukmronligi davri har doim jahon tarixshunosligi va sharqshunosligining muhim ilmiy tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. Sho'rolar davrida Somoniylar tarixi masalasiga siyosiy tus berilib, sovet olimlari Somoniylar sulolasi tojik davlatchiligiga asos solgan, ularning hukmronligi davrida “tojik xalqi” vujudga kelib, shakllangan degan g'oyani ilgari surdilar. Oxirgi yillarda O'zbekistonda birlamchi manbalar va ishonchli dalillar asosida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar Somoniylarning asl kelib chiqishi, ularning huquqiy maqomi va O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rnini kabi masalalarga aniqliklar kiritishga imkon berdi.

Tayanch so'zlar va iboralar: Arab xalifaligi, Xuroson va Movarounnahr, Somoniylar sulolasi, jahon tarixshunosligidagi turli yondashuvlar.

O'rta Osiyo tarixida Somoniylar sulolasining hukmronlik qilgan davri (IX – X asrlar) alohida ahamiyatga egadir. Chunki bu davrda Buxoro, Samarqand va boshqa shaharlar islom dunyosining eng yirik madaniy va ilmiy markazlariga aylandi, mahalliy xalqlarning islom davridagi davlatchiligi asoslari yaratildi. Shuning uchun Somoniylar hukmronligi davri jahon tarixi va sharqshunosligining ilk bosqichlardan boshlab muhim ilmiy tadqiqot yo'nalishlardan biri bo'lib kelgan. Bundan tashqari, IX – X asrlarda, yani Somoniylar davrida butun islom dunyosida madaniy yuksalish jarayoni kechgan edi. Hozirda biz uni “Islom Renessansi” yoki “Islom Uygonish davri” deb ataymiz. Somoniylar hukmronlik qilgan Movarounnahr va Xuroson bu jarayonning asosiy markazlaridan biri edi. Shu sababli Somoniylar tarixi har doim butun jahon olimlarining diqqat-etiborida bo'lib kelgan.

Somoniylar sulolasining tarixi va numizmatikasiga oid ilk asarlar XIX asrda Yevropa va Rossiyada yozilgan. Xususan, Buyuk Britaniyalik sharqshunos olim Ye. Oliver Somoniylar va G'aznaviylar hukmronligiga bag'ishlagan maxsus maqola yozgan (Kalkutta, 1887). XIX asr o'rtalarida Sankt-Peterburgda Chor Rossiyasi arxeologik jamiyatining Sharqiy bo'limi tashkil etilgan edi. 1895 yilda Turkiston general-gubernatorligida uning qoshida Turkiston arxeologiya havaskorlari to'garagi tuzilgan edi. Unda V. V. Bartold, N. P. Ostroumov, N. N. Pantusov, V. A. Kallaur, A. G. Tumanskiy, V. R. Rozen kabi jami 100 ga yaqin sharqshunos olimlar faoliyat olib borgan. Ular olib borgan tadqiqotlar asosan Turkiston o'lkasidagi tarixiy yodgorliklar, osori-atiqalarni aniqlash va o'rganish, tarixiy tangalar va boshqa buyumlar, ayniqsa tarixiy hujjattlar va qo'lyozmalarni yig'ish kabi ishlardan iborat edi. Somoniylar tarixiga oid ma'lumotlar ham ilk bor o'sha davrda o'rganila boshladi.

XX asr boshlarida yashagan rus va sovet sharqshunos olimi A. A. Semenov ilk bor Somoniylarning kelib chiqishi haqida tadqiqotlar olib borgan (Stalinobod, 1955). XX asrda arxeologiya fani va numizmatikaning jadal suratlar bilan rivojlanishi tufayli Somoniylar tarixiga oid qo‘shimcha ma‘lumotlar qo‘lga kiritildi. Sovet olimlaridan A. Yu. Yakubovskiy, M. N. Fedorov (1973) va I. G. Dobrovolskiy (1982) Somoniylarning tangalari haqida maqolalar e‘lon qildilar (Moskva, 1946). Ye. A. Davidovich ham Somoniylarning tangalariga bag‘ishlangan bir qator maqolalar e‘lon qildi (Moskva, 1954, 1956, 1960, 1966, 1969, 1977). Me‘morshunos S. Xmelnskiy Somoniylar davri arxitekturasini haqida maxsus kitob nashr etgan (Berlin – Riga, 1992).

Somoniylar sulolasi va davri tarixi Yevropa va Amerikada ham ko‘p o‘rganilgan. Yevroplik sharqshunos olimlardan Somoniylar tarixi bo‘yicha maxsus ilmiy tadqiqotlar olib borgan eng yirik olimlardan biri Buyuk Britaniyalik sharqshunos C. E. Bosvort (1928 – 2015) edi. U arab tilidagi manbalar bo‘yicha asosan G‘aznaviylar tarixi bilan shug‘ullangan, lekin uning Somoniylar sulolasi va davri tarixiga bag‘ishlangan bir qator ilmiy ishlari ham bor. Xususan, u ko‘p jildli xalqaro “Islom Ensiklopediyasi” uchun “Samanids” (“Somoniylar”) nomli maxsus maqolaning muallifidir. 4 sahifadan iborat bu maqola 1995 yilda mazkur ensiklopediyaning 8-jildida nashr etilgan (Leyden, 1995). Bu maqolada Somoniylar sulolasi haqida mavjud bo‘lgan barcha ma‘lumotlar tahlil qilinib, ular haqida ilmiy asoslangan umumiy ma‘lumot berilgan. C. Bosvortning “Musulmon sulolalari” nomli kitobida (1971) ham Somoniylar haqida batafsil ma‘lumotlar keltirilgan. Undan tashqari C. Bosvort Somoniylarning tashqi aloqalari haqida maxsus maqola yozgan (Tehron, 1969).

Somoniylar sulolasi haqida maxsus ilmiy tadqiqot olib borgan olimlardan yana biri amerikalik sharqshunos R. N. Frye (1920 – 2014) edi. U asosan fors tilidagi manbalar bo‘yicha qadimgi davr va o‘rta asrlardagi Eron va O‘rta Osiyo tarixi bilan shug‘ullangan. Xususan u 1993 yilda nashr etilgan 7 jildlik “Cambridge History of Iran” ilmiy to‘plami uchun “The Samanids” (“Somoniylar”) nomli katta maqola yozgan (4-jild, 136 – 161 betlar). Bu maqola C. E. Bosworth maqolasiga nisbatan ancha keng bo‘lib, unda bir qator ilgari noma‘lum bo‘lgan yangi manbalar jalb qilingan va chuqur tahlil etilgan. Bundan tashqari u Somoniylar davridagi fors adabiyoti haqidava shu davr bilan bog‘liq yana bir qator maqolalar ham yozgan.

Somoniylar tarixi bo‘yicha maxsus ilmiy tadqiqot olib borgan yevropalik sharqshunoslardan yana biri Buyuk Britaniyalik L. Tredvel bo‘lib, u asosan tangalar va arab tilidagi manbalar bilan shug‘ullangan. 1991 yilda u Oksford universitetida “The Political History of the Samanid State” (“Somoniylar davlatining siyosiy tarixi”) nomli PhD dissertatsiyasini himoya qilgan (Oksford, 1991). Bundan tashqari u Somoniylar haqida bir qator maqollar ham yozgan. Xususan, uning “The Samanids: The First Islamic Dynasty of Central Asia” (“Somoniylar: O‘rta Osiyoning ilk islom sulolasi”) nomli maqolasi (2011) shular jumlasidandir.

Bulardan tashqari N. Lovik (1977), Mitchiner (1987), G. Hennekin (1970, 1984) Somoniylarning tangalari haqida maqolalar yozganlar. Ye. Daniel, “Osiyo tarixi ensiklopediyasi” uchun Somoniylar haqida maqola yozgan (London, 1988). P. Kron Somoniylar davrida ismoiliylar haqida maqola yozgan (Leyden, 2003). Nemis olimi Yu. Paul Somoniylarning harbiy tizimi haqida maqola yozdi (Blumington, 1994).

Somoniylar tarixi Osiyo mamlakatlari, jumladan, Turkiya, Eron, Afg‘oniston va arab mamlakatlarida, shuningdek Yaponiya, Xitoy va Koreyada ham keng o‘rganilgan. Xususan, eronlik olimlardan Inoyatulloh Rizo “Somoniylar davrida Eron va turklar” nomli kitob nashr etgan (Tehron, 1955). Yana bir eronlik olim Sayyid Abu-l-Qosim Faruzaniy Somoniylar haqida “Somoniyon – az og‘oz-i to farjom” nomli kitob yozgan (Tehron, 1381). Muhammad Rizo Nojiyning “Farhang va tamaddun-i Islami dar qalamraw-i Samaniyan” (Tehron, 1392/2013) asari ham shular jumlasidandir.

Afgʻonistonlik olim Javad Haraviy “Tarix-i Samaniyan: ‘asr-i talayi-i Iran ba’d az Islam” (Tehron, 1393/2014) nomli asar yozgan. Tunislik arab olimi Ali as-Sabiy “Somoniyilar davrida fors tilli adabiyot” haqida monografiya yozgan (Tunis, 1965). Livanlik arab olimi Ihson Zunun as-Samiri “Somoniyilar davrida Xuroson va Movarounnahr madaniyati” nomli kitob e’lon qilgan (Bayrut, 2001). Turk olimlarodan M. Koprulu-zade “Somon o’g’illari” nomli kitob nashr etgan (Istanbul, 1955). Aydin Usta ismli tarixchi olim esa 2003 yilda Ankara universitetida Somoniyilar sulolasi tarixi bo’yicha maxsus PhD dissertasiyasi yoqlagan (Ankara, 2003).

O’zbekistonda ham Somoniyilar tarixi bo’yicha ayrim tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, so’rolar davrida san’atshunos olim G. A. Pugachenkova Buxorodagi Ismoil Somoniy maqbarasining me’moriy xususiyatlari haqida maqola e’lon qilgan (Toshkent, 1962). Me’mor va olim M. Bulatov ham shu maqbara haqida maxsus tadqiqot olib borgan va kitob nashr etgan (Toshkent, 1976). Numizmat olimlardan, B. D. Kochnev (Toshkent, 1978, 1984, 1988, 1990, 1999, 2002), T. S. Yernazarova (Toshkent, 1977) va E. V. Rtveladze (Moskva, 1980, Toshkent, 1985) Somoniyilarning tangalari bo’yicha maqolalar e’lon qilganlar. Sharqshunos olimlardan M. Usanova Ismoil Somoniy avlodlarining vaqfnomasi haqida tadqiqot olib borgan (Toshkent, 1995). Tarixchi olim G. A. Hidoyatov “Somoniyilarning qulashi” nomli kitob yozgan (Moskva – Tashkent, 2004).

Shunday qilib, qariyb 150 yil davomida jahonda Somoniyilar hukmronligi tarixnavisligi bo’yicha ko’plab ilmiy asarlar yozilgan. Lekin bu asarlar tarixnavislik nuqtai nazaridan hali o’rganilmagan va umumlashtirilmagan.

Shuni ham aytish lozimki, turli mamlakatlarda Somoniyilar hukmronligi davriga oid masalalar bo’yicha turlicha yondashuvlar va xulosalar qayd etilgan. Xususan, Tojikiston olimlari rus olimlari yordamida sho’rolar davridayoq ilm-fanda Somoniyilar sulolasi tojik davlatchiligiga asos solgan, ularning hukmronligi davrida tojik xalqi vujudga kelib, shakllangan degan g’oyani ilgari surgan edilar. Xususan, B. Gafurov “Somoniyilarning yuksalishi va qulashi sabablari” nomli maqola e’lon qilgan (Moskva, 1958). Arxeolog olim N. Negmatov “Somoniyilar davlati” nomli monografiya yozgan (Dushanbe, 1977).

Tojikiston mustaqillikga erishganidan so’ng u yerda Somoniyilar tarixi va madaniyati yana ham jadal suratlar bilan o’rganila boshladi. Tojik tilida “Somoniyon va exyo-i tamaddun-i forsi-i tojiki” (“Somoniyilar va fors-tojik tamaddunining yuksalishi”) nomli to’plam nashr etildi (Dushanbe, 1998). 1999 yilda Dushanbe va Sankt-Peterburg shaharlarida Somoniyilar davlati tashkil topishining 1100 yilligiga bag’ishlab xalqaro ilmiy konferensiya o’tkazildi. “Vklad epoxi Samanidov v kul’turnoe nasledie Sentral’noy Azii” (Somoniyilar davrining Markaziy Osiyo madaniy merosiga qo’shgan hissasi) nomli ilmiy to’plam nashr etildi (Dushanbe, 1999). Somoniyilarning huquqiy tizimi haqida I. Safarov kitob (Dushanbe, 1999), D. M. Zoirov esa maqola (SPb., 1999) yozdilar. A. Muxtorov “Somoniyon: zamon va makon” nomli kitob yozdi (Dushanbe, 1999).

Lekin tojik olimlari Somoniyilar masalaga siyosiy tus berib, ba’zilar ochiq va tajovuzli millatchilik yo’liga o’tib oldilar va hatto O’zbekistonga hududiy da’volar qila boshladilar. Holbuki, jahon sharqshunosligida bu masalalar bo’yicha boshqacha tasavvurlar mavjud. Xususan, Somoniyilarning davlatchilik tarixi va numizmatikasi bo’yicha maxsus tadqiqot olib borgan Buyuk Britaniyalik taniqli sharqshunos olim L. Tredvel 1999 yilda o’tkazilgan xalqaro konferensiyada: “Somoniyilarning kelib chiqishi hali aniqlanmagan. Buning uchun qo’shimcha tadqiqotlar olib borish lozim. Bu masalada ayniqsa Markaziy Osiyolik olimlarining tadqiqot olib borishi maqsadga muvofiq bo’lar edi”, deb ta’kidladi. 2005 – 2010 yillarda o’zbek olimi Sh. S. Kamoliddin ana shunday ilmiy tadqiqotni amalga oshirib, birlamchi manbalar va ishonchli dalillar asosida Somoniyilarning asl kelib chiqishini aniqladi (Kamoliddin 2011, 2012). 2014 yilda Toshkent davlat

sharqshunoslik instituti tarix fakultetining “Markaziy Osiyo xalqlari tarixi” kafedrasida t. f. d., professor Sh. S. Kamoliddin ilmiy rahbarligi ostida magistratura talabasi Feruz Yusupov “Markaziy Osiyoda Somoniylar hukmronligi davri tarixnavisligi” mavzusi bo‘yicha magistrlik dissertatsiyasi yoqladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bosworth C. E. Samanids, in: *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, prepared by a number of leading orientalists, vol. 8. Leyden: E. J. Brill, 1995, p. 1025 – 1029.
2. Crone P., Treadwell L. A New Text on Ismailism at the Samanid Court, in: C. F. Robinson, ed. *Texts, Documents and Artefacts: Islamic Studies in Honour of D.S. Richards*, Leiden, 2003.
3. Daniel E. L. Samanid dynasty, in: *Encyclopedia of Asian History*, Prepared under the auspices of the Asia Society, ed. by A. T. Embree, I – IV volumes, New-York – London: Charles Scribner’s Sons – Collier Macmillan Publishers, 1988, vol. 4, p. 371 – 372.
4. Faruzani, Sayyid Abu-l-Qasim. Samaniyan – az aghaz-i ta farjam. Tehran, 1381.
5. Frye R. N. The Samanids, in: *Cambridge History of Iran*, in 7 volumes, vol. 4. The period from the Arab invasion to the Saljuqs. Cambridge, 1993, p. 136 – 161.
6. Harawi, Javad. Tarikh-i Samaniyan: ‘asr-i talayi-i Iran ba’d az Islam. Tehran: Amir Kabir, 1393/2014.
7. Hennequin G. Grandes Monnaies Samanides et Ghaznavides de l’Hindu Kush (331 – 421 AH), Etude Numismatique et historique, in: *Annales Islamologiques*, tome 9. Le Caire, 1970, p. 127 – 177.
8. Hennequin G. Macrodirhams Samanides inedits (Collection particuliere), in: *Annales Islamologiques*, tome 20. Le Caire, 1984, p. 197 – 221.
9. Kamoliddin, Shamsiddin. The Samanids. The First Islamic Local Dynasty in Central Asia. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2011.
10. Köprülü-zade M. F. Saman Oğullari (874 – 1005), in: “Turk tarihinin Ana Hatlari” eserinin musveddeleri, No. 53, II fasıl. Orta Asiya, 5. Orta ve yeni zamanlarda Orta Asiya tarihini hulasasi, Istanbul, 1955, p. 1 – 23.
11. Lowick N. M. An Early Tenth Century Hoard from Isfahan, in: *Numismatic Chronicle*, Seventh series, vol. 15, London: The Royal Numismatic Society, 1975, p. 110 – 154.
12. Lowick N. On the dating of Samanid outsize dirhams, in: *Spink’s Numismatic Circular*, May, 1977, p. 204 – 207. London, 1977 (reprint: Variorum, UK, 1990, VII, p. 1 – 8).
13. Mitchiner M. Evidence for Viking – Islamic Trade Provided by Samanid Silver Coinage, in: *East and West*, vol. 37, 1 – 4 (December, 1987), p. 139 – 150.
14. Naji, Mohammad Reza. Farhang va tamaddun-i Islaami dar qalamraw-i Samaniyan. Tehran : Amir Kabir, 1392 [2013].
15. as-Sabi, ‘Ali. Al-Adab al-farisi fi-l-‘asr al-G‘aznavi. Tunis, 1965.
16. Oliver E. E. The Decline of the Samanis and the Rise of the Ghaznavis in Mawara-an-Nahr and part of Khurasan, in: *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, vol. LV, part 1, No. 2 (1886), Calcutta, 1887, p. 89 – 135.
17. Paul J. The State and the military: the Samanid case, in: *Bloomington: Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies*, 1994 (Papers on Inner Asia, 26), 40 pp.
18. Reza, Inayarullah. Iran va Turkan dar ruzgar-i Sasaniyan. Tehran, 1374/1955.
19. As-Samiri, Ihsan Zunun. Al-Hayat al-‘ilmiyya zaman as-Samaniyyin. At-Ta’rix al-thaqafi li-Xurasan va Ma wara’ an-nahr fi-l-qarnayn al-thalith va-r-rabi’ al-hijri. Bayrut: Dar at-tali’a li-t-tiba’a va-nashr, 2001.
20. Treadwell L. The Political History of the Samanid State / PhD thesis. Oxford: University of Oxford, 1991.
21. Treadwell L. The Samanids: The First Islamic Dynasty of Central Asia // Edmund Herzig and Sarah Stewart (eds.) *Early Islamic Iran. The Idea of Iran*. London and New York: I. B. Tauris, 2011, p. 3 – 15.

22. Usanova M. Ismoil Somoniy vaqfnomasi // Sharqshunoslik, № 6. Toshkent, 1995. 24 – 31-betlar.
23. Булатов М. Мавзолей Саманидов – жемчужина архитектуры Средней Азии. Ташкент: Изд-во лит-ры и искусства им. Г. Гуляма, 1976.
24. Вклад эпохи Саманидов в культурное наследие Центральной Азии (Материалы Международного семинара). Душанбе: Адиб, 1999.
25. Гафуров Б. Г. О причинах возвышения и падения Саманидов // Советское востоковедение, 1958, № 1. С. 51 – 55.
26. Давидович Е. А. Вторая монета Саманида Нуха ибн Асада // Эпиграфика Востока, вып. 9. М.; Л., 1954. С. 38 – 39.
27. Давидович Е. А. Ферганские Саманиды по нумизматическим данным // Эпиграфика Востока, вып. 11. М.; Л., 1956. С. 14 – 26.
28. Давидович Е. А. Саманидские монеты Кубы // Советская археология, 1960, № 2. С. 254 – 257.
29. Давидович Е. А. Денежное обращение в Мавераннахре при Саманидах // Нумизматика и эпиграфика, вып. 6. М., 1966. С. 103 – 134.
30. Давидович Е. А. Об институте феодальных пожалований в Средней Азии в IX – X вв. // Проблемы возникновения феодализма у народов СССР. М., 1969.
31. Давидович Е. А. Монеты Ферганы как источник для характеристики института феодальных пожалований за службу в Средней Азии в X в. // ППВ. Историко-филологические исследования. Ежегодник. 1969. М., 1972. С. 110 – 141.
32. Давидович Е. А. Бараб – новый среднеазиатский монетный двор Саманидов и Ануштегинидов // ППВ. Историко-филологические исследования. Ежегодник. 1972. М., 1977. С. 124 – 129.
33. Давидович Е. А. Новые данные по истории Саманидов // Средняя Азия в древности и средневековье (История и культура). М., 1977. С. 112 – 125.
34. Давидович Е. А. Золото в денежном хозяйстве Средней Азии IX – XVIII вв. // БЧ, 1978, год четвертый (ТД). М., 1978. С. 23 – 25.
35. Давидович Е. А. Заметки по нумизматике Средней Азии. Часть 2 (Уникальные и редкие монеты Саманидов, Тимуридов и Шейбанидов) // Средневековый Восток. История. Культура. Источниковедение. М., 1980. С. 127 – 138.
36. Давидович Е. А. Наршахи и Кубави о реформе Гитрифа: легенда и действительность // БЧ, 1981, год пятый (ТД). М., 1981. С. 33 – 36.
37. Давидович Е. А., Зеймаль Е. В. Денежное хозяйство Средней Азии в переходный период от древности к средневековью // БЧ, 1978 г., год четвертый. М., 1978. С. 25 – 28.
38. Добровольский И. Г., Кочнев Б. Д. Монеты с именем Саманида Йахьи ибн Асада // ИМКУ, вып. 17. Ташкент, 1982. С. 190 – 198.
39. Зоиров Д. М. Особенности становления и источники правовой системы государства Саманидов // 1100-летие образования государства Саманидов. Материалы международной конференции 28 – 29 апреля 1999 г. СПб., 1999. С. 61 – 70.
40. Ерназарова Т. С., Кочнев Б. Д. Материалы к истории торговли и денежного обращения Самарканда в IX – X вв. // ИМКУ, вып. 13. Ташкент, 1977. С. 131 – 154.
41. Камолитдин Ш. С. Саманиды. Из истории государственности Узбекистана в IX – X вв. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2012.
42. Кочнев Б. Д. Заметки по средневековой нумизматике Средней Азии. Часть 1. (Саманиды, Караханиды, Джаниды) // ИМКУ, вып. 14. Ташкент, 1978. С. 120 – 131.
43. Кочнев Б. Д. Заметки по средневековой нумизматике Средней Азии. Часть 6 (Раннее средневековье, Саманиды, Караханиды) // ИМКУ, вып. 19. Ташкент, 1984. С. 185 – 205.
44. Кочнев Б. Д. Заметки по средневековой нумизматике Средней Азии. Часть 9 (Саманиды, Караханиды, Ануштегиниды) // ИМКУ, вып. 22. Ташкент, 1988. С. 191 – 205.
45. Кочнев Б. Д. Смешанные клады саманидских и караханидских фельсов конца X – первой трети XI в. // БЧ, (ТД). М. 1990. С. 84 – 85.
46. Кочнев Б.Д. Монетный чекан Кубы (X – XI вв.) // ИМКУ, № 30. Самарканд, 1999. С. 246 – 255.

47. Кочнев Б. Д. Нумизматическая история саманидского сановника Кут-тегина / Хут-тегина (XI в.) // Нумизматика Центральной Азии, вып. 6, Ташкент, 2002. С. 59 – 66.
48. Мухторов А. Сомониён: замон ва макон. Душанбе: Сурушан, 1999.
49. Негматов Н. Н. Государство Саманидов (Мавераннахр и Хорасан в IX – X вв.). Душанбе: Дониш, 1977.
50. Пугаченкова Г. А. Архитектурный генезис мавзолея Саманидов // Общественные науки в Узбекистане, 1962, № 2. С. 47 – 52.
51. Ртвеладзе Э. В. Саганианские медные фельсы Мухтаджидов X в. // Средневековый Восток. История, культура, источниковедение. М., 1980. С. 231 – 236.
52. Ртвеладзе Э. В. К истории денежного обращения в Саганийане в VIII – начале XIII вв. // Эпиграфика Востока, вып. 23. Л., 1985. С. 38 – 43.
53. Сафаров И. Правовая система государства Саманидов (IX – X вв.). Душанбе: Ирфон, 1999.
54. Семенов А.А. К вопросу о происхождении Саманидов // Труды ИИАЭ АН ТаджССР. Т. 27. Сборник статей, посвященных истории и культуре периода формирования таджикского народа и его государственности (IX – X вв. н.э.). Сталинабад, 1955. С. 3 – 11.
55. Сомониён ва эҳёи тамаддуни форси ва тожики. Душанбе, 1998.
56. Туманский А. Г. Протоколы заседаний Восточного отделения императорского Русского археологического общества // ЗВОРАО. Т. 9. 1895. Под ред. В. Р. Розена. СПб., 1896. С. XIV.
57. Федоров М. Н. Из истории денежного обращения в Средней Азии конца VIII – первой половины XII в. (К проблеме «черных дирхемов») // Советская археология, 1973, № 2. С. 75 – 82.
58. Хидояттов Г. А. Крушение Саманидов. Москва – Ташкент, 2004.
59. Хмельницкий С. Между Саманидами и монголами (Архитектура Средней Азии XI – начала XIII вв.). Часть 1. Берлин – Рига. 1996.
60. Якубовский А. Ю. Об одном раннесаманидском фельсе (Из ранней истории Саманидского дома) // КС ИИМК АН СССР. Т. 12. М.; Л., 1946. С. 103 – 112.